

ФАУСТІАНСЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ Ф. ШУБЕРТА

Характеризуючи логіку історично-культурного буття традиційних структур – повторюваних образів і сюжетів, Нямцу А. Є. визначає їх як такі, що «...утворюють своєрідний культурологічний метатекст, який розвивається як специфічне явище всесвітньої літератури, що має особливі закони входження в інший духовний контекст різних культурно-історичних епох багатьох національних культур» [1, с. 10] і відзначає такі варіанти їх інтерпретування як запозичення, денационалізація сюжету, проєкціювання в інший історично-культурний або національний простір (із національною та побутовою конкретизацією), продовження та ідейно-темагічна трансформація (на рівні алюзій та ремінісценцій) [2, с. 12-19]. Осмилення фаустіани як однієї з таких традиційних структур (означуваних дослідниками також як одвічні, вікові, магістральні сюжети й образи та ін.) у контексті музичного мистецтва, зокрема у творчості Ф. Шуберта, уможливило акцентуацію значущості й такого її варіанту побутування як образна й сюжетна редукція.

Підстави для такого «усіченого» відтворення фаустіани, на наш погляд, закладені в її онтологічній специфіці. Концептуально утворюючим «імпульсом» у візантійських житіях, середньовічних міражах, котрі змістовною та сюжетною зерниною мають мотив угоди людини з дияволом, постає порушення ціннісних настанов епохи та водночас прогностичне передбачення аксіологічних «маркерів» майбутнього – концепти жаги почуттєвого, земного кохання, багатства, соціальної саморепрезентації зокрема. Середньовічні легенди та «Народні книги» (у тому числі «Народна книга» Й. Шписа) демонструють актуалізацію концепту знання. Логіка «стягування» концептів у єдине проблемне коло, котра знаходить блискучого фіналу у величному творінні Й. Гете, в контексті романтичної парадигми світобачення змінюється логікою їх подальшої автономізації. Резонуючи з аксіологічною індивідуалізацією картини світу романтизму, вона реалізується у множинності втілень, в яких образні складові та концепти фаустіани набувають статусу самодостатніх символів одвічної теми в цілому, котрі апелюють до культурної пам'яті та ціннісної «аури» реципієнта.

Виокремлення концепту жіночого начала та «згортання» фаустіанської

проблематики в образі Маргарити – образно та сюжетно редуковані модифікації фаустіани, поява яких детермінована такими атрибутивними рисами романтичної картини світу як первинна суб'єктивізація світобачення, значущість ліричного начала, центрація духовних пошуків навколо образу «маленької людини», великої у своїх почуттях, та, особливо, надання значущості та самостійності образу жінки. Інтерпретації образу Маргарити у творчості Л. Шпора (пісня «Гретхен», 1809 р.), К. Цельгера (пісня «Маргарита» зі збірки «Балади та романси», 1810 - 1813 pp.), Р. Вагнера («Гретхен за пряхкою» та «Мелодрама Гретхен» із «Семі п'єс до «Фауста» Гете», 1831 - 1832 pp.), Дж. Верді (2 пісні Гретхен із «Шести романсів», 1838 р.), М. Плінки («Пісня Маргарити», 1848 р.) складають самостійну образну та концептуальну лінію в музичному мистецтві, сучасним завершенням якої є «Три сцени з «Фауста» Гете» для сопрано та оркестру О. Локшина (1973 - 1980 pp.) та, певною мірою опера «Маргарита» В. Кобекіна (в якій, утім, за наявності та змістовній значущості інших образів фаустіанської тріади, жіночий образ є концептуальною серцевиною).

У масштабному, концептуально та жанрово розмаїтому художньому просторі, утвореному самостійним буттям цього образу в музиці, своєрідне місце посідають одні з перших його втілень у творчості Ф. Шуберта – «Гретхен за пряхкою» (1814 р.), «Сцена у соборі з «Фауста» Гете» (1814 р.) та «Молитва Гретхен» (1817 р., незавершена, у 1943 р. допрацьована Б. Бріттенем). У пісенному доробку митця в цілому та в ліричній вокальній «лінії» буття образу Маргарити зокрема саме поезія Й. Гете стала для композитора тією вербальною основою, яка повною мірою надавала йому можливості віддзеркалити «...ствердження життя, глибоку шану людини, зв'язок з усім живим та тим, що живе на землі, єдність людини та природи, якою була сповнена його власна істота» [3, с. 109].

Простота, оманлива невибагливість як вокального, так і фортепіанного шарів твору – не тільки відображення близькості вокальної лірики композитора до народних пісенних витоків. Атмосфера ідейної реакції того часу зумовила потребу в осмисленні та художньому відтворенні нового образу краси, пов'язаного передусім із проникливим осягненням щирих почуттів людини, її ліричного ества. Створюючи підґрунтя для екстраполяції вокального мистецтва у площину домашнього музикування, ці риси «Гретхен за пряхкою» багаторазово актуалізують перцептуальний аспект – стають засобами вписування трагедії кохання «маленької людини» у духовний світ реципієнта та надання їй загальнолюдського значення.

Трагічна історія кохання в ціннісних обрях романтичного світобачення для композитора постає у нерозривному зв'язку із сутнісно значущою для романтиків міфологемою кола, котра безпосередньо втілює первинну невіршуваність конфлікту людини та світу, особистості та соціуму. Відбиттям даної міфологеми на рівні мелодики твору є атрибутивна для багатьох пісенних творів композитора лейтінтонаційність і секвенційність

[див. 4, с. 52-53]. Побудована на багаторазовому варійованому проведенні декількох інтонаційних «зернин», вона являє собою повторюване (у різних варіантах і комбінаціях) кружіння навколо опорних тонів.

Перманентне повернення до початку руху у вокальній партії, зокрема точне повторення початкових інтонацій наприкінці пісні – «передбачення» і ствердження первинної трагічності кохання героїні. Відзначимо, що парадоксальним чином така прогностична забарвленість стосувалася трагедії почуттів композитора до Терези Гроб.

Повторюваність звукообразувальних фігурацій акомпанементу є змістовно та функціонально двоїстою. З точки зору темпорального аспекту хронотопічної організації твору, вони утворюють рух, потенційно продовжуваний до нескінченності (чому сприяє зокрема й філірування динаміки наприкінці пісні) у перцептуальному просторі реципієнта. Рух почуттів – і героїні, і духовно спорідненого з нею слухача – при цьому компенсує фактичну подієву статику.

З точки зору спатіального аспекту, «звукопис» партії фортепіано створює ілюзію простору буття простої людини. Невпинне дзиччання прялки – символ його гнітючої буденності та одноманітності, що поглинає людину – контрастує із проникливістю та піднесеністю почуттів Гретхен. У такій концептуальній аурі її образ постає як «згорнений» романтичний репрезентант фаустіани, символ людини романтичної епохи, єдиною можливістю «зняття» конфлікту зі світом для якої стає поринання у світ піднесеного кохання.

«Сцена з «Фауста» Гете» (фактично позбавлена уваги науковців) у ракурсі дослідження специфіки історично-культурного буття фаустіани також постає як варіант її редукованого інтерпретування, «згорненого» до одного з найбільш драматичних епізодів. У партії Злого Духа, котрий нагадує Маргариті про її гріхи, наявні алюзії минулого – риторичних фігур (напівтонове низхідне сковзання акордового супроводу), речитативу sesso (лаконічні акорди супроводу, відсутність вокалізації, обмеженість діапазону, відповідність склад-звук). Із музичним мисленням романтичної епохи резонують ліричні інтонації, відмова від функціональної логіки й опора на логіку зіставлення тональних фарб, агогіка тощо.

Лаконічність трьох коротких реплік Маргарити в драматургії твору «компенсовано» драматизмом зіткнення в межах її образу існуючого та бажаного. Гріховність її кохання контрастує із прагненням духовного очищення, втіленого в риторичній фігурі сходження до небес (півтоновий висхідний рух, що домінує у вокальній партії). Фактурне урізноманітнення партії супроводу, її романтична хроматизованість-барвистість водночас проєкціює образ героїні в романтичну парадигму світобачення.

«Dies irae» уявного хору створює бароковий за інтенсивністю хронотопічний контраст, який відзначений функціональною двоїстістю. З одного боку, викладення музичної думки, радикально відмінне від

попереднього, слугує своєрідною музичною декорацією дії в соборі, знаком реальності. З іншого боку, зміна тонального простору та темпу, хоральний характер акордового супроводу, інший вербальний простір (латина) створюють виокремлений світ панування сакральних, всезагальних цінностей, котрий простоїть світу цінностей особистості.

Ілюструючи найтонші змістовні нюанси вербального тексту, цей комплекс знаків різних історично-культурних епох утворює семантичний простір, у якому трагедія Маргарити набуває позачасового та позапросторового статусу одвічного конфлікту різних ракурсів світобачення та аксіологічних систем.

Різноманітність концептуального інтерпретування фаустіанської тематики у творчості Ф. Шуберта не тільки віддзеркалює атрибутивну для романтизму особистісність світорозуміння та осягнення кардинальних проблем людського буття, а й демонструє первинну та іманентну здатність одвічної теми та образів до образно та сюжетно-подієво редукованої модифікації, символізуючої концентрації її концептуального багатства та створення перманентно актуального історично-культурного метатексту, що підтверджується подальшим буттям фаустіані у плюралістичній множинності варіантів у мистецтві XIX-XX ст.

Література:

1. Нямцу А. Е. Основы теории традиционных сюжетов / А. Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 2003. – 80 с.
2. Нямцу А. Е. Рекомендации к изучению традиционных сюжетов и образов мировой литературы. Советская драматургическая фаустиана. Вып. 1 / А. Е. Нямцу – Черновцы, 1981. – 89 с.
3. Гольдшмидт Г. Франц Шуберт / Г. Гольдшмидт. – М.: Музыка, 1968. – 450 с.
4. Хохлов Ю. Н. Песни Шуберта. Черты стиля / Ю. Н. Хохлов. – М.: Музыка, 1987. – 302 с.

Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

МАТЕРІАЛИ

П'ятої всеукраїнської
науково-практичної конференції
з міжнародною участю

«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ
НАУК»

ЧАСТИНА II

28 серпня 2015 р.
м. Дніпропетровськ

УДК 009(51)

ББК 6/8я52

А 17

Рецензенти:

д-р політ. наук, проф. Шепелев М. А.

д-р філос. наук, проф. Шевцов С. В.

Друкується за рішенням Вченої ради
факультету суспільних наук і міжнародних відносин
ДНУ ім. Олесь Гончара
(Протокол № 1 від 25 вересня 2015 р.)

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. Токовенко О. С. (науковий редактор), член-кор. Національної АПН України, д-р філос. наук, проф. Гнатенко П. І., д-р істор. наук, проф. Городяненко В. Г., д-р політ. наук, доц. Тупиця О. Л., д-р філос. наук, проф. Осетрова О. О., к. політ. наук, доц. Пашенко В. І. (відповідальний секретар).

А 17 Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук. Матер.

У всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Дніпропетровськ, 28 серпня 2015 р.): у 2-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2015. – ч. 2. – 172 с.

У збірнику подано матеріали П'ятої всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук», яка відбулася 28 серпня 2015 р. Коло обговорених проблем: політичні науки в Україні та світі, зовнішня політика України та міжнародні відносини, досягнення філософії та культурологія, проблеми та перспективи історичної науки в Україні, соціологія та соціальна робота, регіоназнавство та краєзнавчі дослідження.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів соціально-гуманітарних факультетів.

ISBN 978 - 966 - 8676 - 79 - 5

УДК 009(51)

ББК 6/8я52

© Дніпропетровський національний
університет імені Олесь Гончара, 2015

© Колектив авторів